

Berättelser om den Andre - ett fingerat samtal om det förmoderna Polen och Sverige från 1720-talet

ANDREAS ÖNNERFORS

Samtal mellan nationer — konstruktionen av det europeiska rummet genom en diskursiv ordning

"För inte länge sedan sammanträffade en svensk officerare i Danzig med en polsk romersk-katolsk adelsman, som densamme hade lärt känna när han tjänstgjorde i Carl XILs här i Polen [alltså under stora nordiska kriget//4.0.]. Båda omfamnade varandra med hjärtlig uppriktighet och strax gick de till 'Skepparens Guldhús' där den polske adelsmannen logerade och där han trakterade svensken på sin kammare. När de så satt tillsammans, frågade polacken svensken vad gott och nytt som för närvarande hände i Sverige, varpå svensken svarade: — Hos oss förbereder sig en ambassad som är destinerad till Polen. Polacken: - Vad skall vara dess uppgift och önskemål? Svensken: — Den kommer att framställa krav på många miljoner som det svenska riket har måst spendera på det senaste kriget mot den Polska kronan. Polacken: — Men vi polacker har väl inte bett er svenskar att föra krig mot oss? Från polskt håll kommer man att svara på ett sådant krav från den svenska beskickningens sida — istället för att vara skyldig den svenska kronan något - att man själv skulle kunna kräva Sverige på många miljoner för den skada som tillfogats oss genom er och på grund av de krigs-kontributioner som drevs in av er. Varpå svensken svarar lakoniskt: — Den som är orsaken till kostnaden måste stå för den." (Fass-mann, 1727)

Med detta "hjärtliga möte" mellan en svensk officerare och en polsk adelsman i Danzig öppnas ett replikskifte på totalt 124 frågor, svar, kommentarer, utläggningar och förklaringar som i tryck omfattar 81 kvartosidor. Denna "tredje sammankomst" ingår som en del i en publikation om sammanlagt arton delar. Publikationens titel lyder i barock svulstighet: *"Samtal mellan nationer eller nyfikna diskussioner rörande de nuvarande konjunkturerna och de viktigaste händelserna"*. De arton nationerna sorterades i olika par "där var och en helt efter sin nations sinnelag och intellekt talar, disputerar,

diskuterar mot och bildar sina omdömen om den andre". Jämte dessa samtal kunde läsaren förmedlas en "kritisk genomgång rörande [den respektive/A O.] nationens seder och bruk". Titeln utlovade även att de behandlade nationernas historia skulle meddelas i ett sammandrag.

De nationer som diskuterar och avgränsar sig mot varandra delas in i följande par: britt-spanjor; svensk-polack; skotte-irländare; fransos-schweizare; dansk-holsteinare; österrikare-frank (tillhörande den tyska provinsen Franken, dagens Bayern); ryssungrare; "romersk" ("italiensk" fanns som bekant inte vid den tiden)-portugis; turk-malteserriddare. Paren — som inte i alla fall motsvarar idag existerande nationalstater — valdes sannolikt ut därför att ett samtal dem emellan på grundval av politiska konjunkturer, historia, religion och kultur blottade motsättningar som var intressanta att skildra. Berättartekniken — att skildra dessa komplicerade och ofta teoretiska ämnen i dialoger — var en innovation av författaren som allmänt antas vara *David Fassmann* (1683-1744), vars synnerligen europeiska biografi meddelas senare. Framställningssättet avviker markant från den i det närmaste skolastiska stil med vilken under 1600-talets senare del de europeiska nationernas historia och seder avhandlades och ofta glorifierades. I Sverige hade genren sin höjdpunkt i Olof Rudbecks författarskap på 1600-talet som hade grundlagts av den göticistiska historiografin i bröderna Magnus tappning redan under det föregående seidet. Från de första politiska tidningarna, som uppstod i Europa i samband med 30-åriga kriget och som upplevde en första hausse efter 1680, skiljer sig *Nationen-Gespräche* likaså. Tidningarna var för det mesta fullspäckade av information rörande diverse lerigståg och rapportering om de europeiska hoven, kvalificerade rykten varvades med makaber kuriosa och religiösa betraktelser. En publikation som *Stralsundischer Relations-Courir* (som utkom mellan 1689 och 1702) illustrerar detta med all önskvärd tydlighet. Stralsund, beläget vid Östersjön, var en viktig hamn-och garnisonsstad i det till svenska kronan hörande För-Pommern. Svenska kronan var i behov av lojal tyskspråkig pressrapportering som kunde balansera den mer kritiska Hamburgpressen som var under danskt inflytande. Politiska händelser skildras här alltid till Sveriges för- och till Sveriges motståndares nackdel. Det svenska hovet glorifieras. Naturkatastrofer eller eldsvådor

tolkas som tecken på gudomligt straff eller som järtecken för en annalkande otycka. Tidningen fäste sig i bästa kvällsjournalistisk stil vid grov brottslighet och kuriösa sjukdomsfall (Önnerfors 2004, 25-50)

Det hörde 1700-talet till att vakna ur detta tämligen stela och grovhuggna framställningssätt som präglas av religiös determinism, mytologiserade historiografiska ståndpunkter och kall politisk kausalitet inte sällan med rent propagandistiska förtecken. Ett adelsmärke för 1700-talets skribenter blev istället epitetet "kritisk". Men detta behövde inte nödvunget implicera något pejorativt utan innebar snarare att man skildrade ett ämne ur olika synvinklar och överlät åt läsaren att dra sina egna slutsatser. *Nationen-Gespräche* är en förvånansvärt tidig, frispråkig och fräsch periodisk publikation som kan subsumeras under 1700-talsjournalistikens självuppfattning, den utkom mellan 1727 och 1733 i Berlin. Samtalen mellan de nationspar som utgivaren sammanställde skall blotta en övertydlig bild av hur nationen tänkte och resonerade. Ambitionen var att ge en lektion i nationella särarter och förklara dessa ur ideologyngda områden som religion, historia och den långt före Montesquieu i den europeiska intellektuella debatten förankrade klimatläran. Men framställningssättet uppskattades tydligen inte av alla. I den första svenska nationalbibliografin som utgavs under 1700-talet av Carl Gustaf Warmholtz karakteriseras *Nationen-Gespräche* tredje del på följande sätt: "Politiska Raisonnements och Artigheter för en läsande Handwerks-man." (Warmholtz 1787, 17) Warmholtz menade tydligen att en lärd publik inte hade något att hämta ur publikationen och förvisso innehåller den måhända mer skröna än sanning, vilket den senare genomgången ger vid handen. För dagens forskare är emellertid verk som *Nationen-Gespräche* en ousinlig fatabur. Vi får genom dem en möjlighet att förstå föreställningar om nationalitet under en tid där tänkandet i nationella termer allmänt antas ännu inte ha ägt rum. Det verkar råda konsensus om att nationalism och nationalstatens uppkomst är ett 1800-talsfenomen. En läsning av en publikation som *Nationen-Gespräche* visar emellertid klart att vissa idéer om nationalitet som sedan ingår som ingredienser i bygget av nationalstaten (och i förlängningen i nationalismen och kolonialismen) redan finns "förformulerade" minst ett sekel tidigare. Det finns dessutom knappast någon annan tidigmodern publikation som på

ett så entydigt sätt tillåter tillämpningen av nutidens teorier kring identitet och "alteritet". Här framträder tydligt de drag som ingår i hur det egna skapas i kontrast mot det signifikant andra. Utan att anstränga källmaterialet alltför mycket kan vi hävda att Fassmann ägnade sig åt att teckna föreställda gemenskaper. Om man betraktar helheten av dialogerna hos Fassmann är det frapperande att i princip hela det europeiska rummet är täckt av de "nationella" samtalsparen. De sträcker sig från Ryssland i öst till Irland i väst, från Sverige i norr till Malta i söder. En avgränsning till det osmanska riket i sydöst ingår likaså i texten. Utan överdrift kan vi hävda att detta ram skapas som en idémässig artefakt i en konstruerad och sannerligen diskursiv ordning. Genom att förse dem som äger de unika replikskiftena i diskursen med nationella epitet och att förse replikskiftena med ömsesidigt uteslutande innehåll som kontrasteras mot varandra görs motsatserna trovärdiga. De upphöjs därmed till ontologiska fakta.

Varför diskuterar Sverige och Polen med varandra? Klimatläran och skillnaden mellan folkslag

Mötet mellan svensken och polacken (som presenteras utförligt nedan) kan sammanfattas på följande sätt: Båda folkslagens egenskaper och olater avhandlas, svenskarna är kända för sitt supande och sina svordomar, polackerna för sitt pryglande av bönder. Vidskepelser i ömse nationer gisslas, svensken anklagar exempelvis katolikerna för lättrogenhet, polacken svenskarna för att hedniska traditioner bevarats. De mytiska inslagen i respektive historiskrivning diskuteras, för svenskarnas del den göticistiska kungalängden och för polackernas del helgonlegenderna. Också anspelningar på folkkaraktären kan läsas mellan raderna. Samtalen är en blandning av dagspolitik, religion, historia och kommentarer kring folkslagens seder. Man kan spekulera i på vilka grunder författaren lät en svensk och en polack diskutera med/mot varandra. Ärkefienden Danmark eller Ryssland hade i svenskens fall säkerligen kunnat vara en värdig samtalspartner. För en polack hade ett samtal med en ryss sannolikt också blottat tillräckligt många motsättningar för att bli intressant. Syftet med Fassmanns dialoger, att framställa skillnader europeiska nationer emellan, måste förldaras mer ingående. Det berör stats- och folkrättens idéhistoria som

från 1600-talets mitt och framåt genomgick viktiga förändringar. Förhandlingarna som ledde fram till Westfaliska Freden 1648 byggde på nya statsrättsliga maximer. Tanken om territorialstaten med suverän rätt över sitt område och sin befolkning föddes och underbyggdes av den sedermera allt mer betydelsefulla läran om naturrätten. Det fanns en av naturen (genom den skapande Guden) inrättad ordning som människan kunde uppfylla. I *Samuel Pufendorf* (1632-1694), professor vid Lunds universitet, fick naturrätten en av sina mest prominenta representanter. Men för att idén om den suveräna territorialstaten skall vara trovärdig måste skillnaden mellan staterna förklaras. Självbestämmande får en förklarande kraft endast om den är byggd på divergens. Egenskaperna hos det Ena måste i tillräckligt stor utsträckning avvika från det Andra för att göra en identitet eller individualitet sannolik. Ett försök att skapa förklarlighet (som gjorde den av naturen givna ordningen sannolik) var att ur klimatiska faktorer härleda skillnader mellan nationerna. Från antiken hämtade man en teori om att ett geografiskt område och dess invånare i avseende på sjukdomar, karaktärs anlag och intellektuella egenskaper främst determinerades av klimatet. Denna föreställning blandades med läran om humoralpatologin, alltså att kroppssafternas blandning (blod, slem) och organs storlek eller farg (främst gallan) påverkade människans karaktär. Steget var inte långt att projicera ett sådant tankemönster på hela Europa och att tillordna respektive land särskilda karaktärsegenskaper. Klimatläran nådde sin höjdpunkt i Montesquieus *Esprit des Lois* (1748) och har allt sedan dess påverkat det politiska tänkandet. Argument kunde hämtas ut en klimatteoretisk ansats för att kunna hävda självbestämmande, nationella särdrag eller undantag från internationella avtal. Men debatten om klimatets påverkan på folkslagen var långt äldre än så.

Föreståndaren för gymnasiet i det till brittiska kronan hörande Göttingen *Christoph August Heumann* (1681-1763) utgav under sin tid i det pietistiska Halle mellan 1715-1726 ett stort och uppmärksammat arbete om filosofins stora gestalter. Verket hade titeln "Acta Philosophorum, det är grundliga underrättelser ur filosofihistorien jämte bifogade omdömen om de dithörande nya och gamla böckerna". *Acta Philosophorum* har kallats den första filosofiska journalen överhuvudtaget och har på slutet av 1990-talet

utkommit i nyttyck. (Heumann, 1715-1726; thoemmes.com/reference/acta.htm) I arton separata stycken fördelade på tre band med mer än tusen sidor täcktes allt ifrån antik filosofi till diskussionen av de vid tidpunkten aktuella filosofiska ämnena. Upplägget är brett europeiskt med biografiska redogörelser exempelvis om Locke, Bruno eller Galilei. Många kopparstick på filosofer och tänkare pryder *Actas* frontespiser. Utvikbara tabeller liksom sak- och personregister ingår. Verket speglar tidens intresse för filosofins historia och den samtida filosofin. Detta grundliga och omfattande verks betydelse för den förupplysta tyska samtiden måste ha varit enormt. Till en rannsaking av filosofins tillstånd och utveckling hörde presentationen av förutsättningarna för *Ingenio Philosophico*, alltså "det filosofiska anlaget". Idag skulle vi kanske tala om "intellektuell begåvning" - "filosofiskt" betecknade studier och lärd kultur i allmänhet. Heumann behandlade i ett eget kapitel hur intellektuella anlag uppstod, hur och varför de skilde sig ifrån varandra, hur de kunde delas in efter temperamenten. Han listade sedan en lång rad tänkare och deras anlag; natur och flit måste förenas för att en ordentlig filosof skulle bli resultatet. Kapitlet behandlade även stjärnornas inflytande på anlagen, om det fanns ett samband mellan barnens intellekt och föräldrarnas, om oäkta barn hade bättre anlag än äkta, om kvinnor eller kastrater dög till att filosofera.

Mot slutet av sin genomgång kom Heumann in på det enligt hans uppfattning centrala: *luften* var den viktigaste faktorn i hur ett intellektuellt anlag gestaltade sig. Heumann följde de klassiska förlagornas indelning av världen i tre klimatzoner, varm, tempererad och kall. Utförligt beskrevs nu respektive klimatzons fallenhet för filosofi och studier. En lång rad europeiska länders *ingenio* rannsakades, kapitlet avslutades med ett resonemang om sambandet mellan kost och tänkande aktivitet. Enligt den grekiske läkaren Galenos humoralpatologi determinerade människans kroppsvätskor, i synnerhet blodet, människans karaktär och med detta även anlag. Heumann skriver att "det mesta som naturen bidrar till anlagen beror på luften av vilken blodets rörelse är avhängig". Ett rörligt blod utsöndrar rena delar som inverkar positivt på själen: "Om sinnelaget rör sig långsamt, blir själen också liksom sömnig. Rör sig däremot detsamma alltför snabbt och oordentligt, sätter den själen i konfusion och gör henne så att

säga berusad." Men om blodet rör sig starkt och samtidigt utan konfusion, så produceras aktiva anlag. Heumann tilldelade dessa tre intellektuella typer var sitt djur. Det första representerades av "ett långsamt åsnehuvud, den andra ett omkringskuttande gethuvud och den tredje av ett generöst hästhuvud som går sin väg rakt fram." Slutsatsen var följande: "De länder vars luft är alltför kall och alltså gör blodet trögt, frambringar dåliga och passiva anlag, de i vilka luften är alltför het producerar dumma eller fantastiska anlag och slutligen de i vilka luften är tempererad uppvisar goda och filosofiska anlag." I synnerhet de nordliga länderna drog det kortaste strået i Heumanns klimatlära:

Så är i de alltför kalla länderna förståndet liksom infruset och har mycket lite aktivitet, medan det som lärs ut och kallas förståndigt, det växer i de tempererade länderna. [...] Alltför varm eller kall luft är skadlig för anlagen. I de alltför kalla länderna har anlagen alltför lite aktivitet och stannar vid sin gamla bekännelse därför att de inte drivs till att utforska den förborgade sanningen. Detta ser vi hos Sverige och Danmark i vilka en filosof är ett sällsynt villebråd och där de lärde enbart gör samlingar och rättar sig efter Terentius princip: Man säger ingenting som inte sagts förut.

Heumann dämpade sin ståndpunkt något genom att citera Plinius ord "Det finns ingen provins som inte har erfarna och begåvade människor". Exempelvis finns i Schweiz, Sverige och Danmark färre filosofiska begåvningar än i Frankrike, England och Tyskland, "men ibland uppträder också i de nu nämnda länderna ett stort ljus". Och ännu mer nyanserades bilden genom Bacons citat "Man har observerat att de varmare klimaten i allmänhet framföder skarpare begåvningar, men i kyligare klimat överträffar de begåvningar som är framstående till och med de skarpaste i de varma regionerna." Men när det blev Sveriges tur att avhandlas gemensamt med Danmark och Polen, fanns inget utrymme för nyanser:

Hos polacker, svenskar och danskar behöver jag inte uppehålla mig. Ty även om studierna även hos dem finner anhängare (som det dock inte finns särskilt många av och av vilka det finns särskilda skrifter), så tycks det dock att deras luft är alltför rå och deras himmel inte tillräckligt god för att generera filosofisk geist, vilket gör att dessa länder lätt kan räkna sina filosofer. Man kan också säga om danskar och svenskar (i likhet till polackerna) att de i alla tider har gjort större hjältedåd med knytnäven än med huvudet.

Det som är överraskande är att Sverige, Danmark och Polen — trots skillnader i religion och historia — buntades ihop inom en för intellektuell aktivitet ogynnsam klimatzon. Självfallet orsakade Heumanns generaliseringar en storm av motreaktioner som jag har kartlagt rörande den svenska och danska sidan. (Önerfors 2003, 87-103) Sannolikt fanns det även polska skribenter som hade invändningar mot att subsumeras under ett klimat som inte befordrade filosofiskt tänkande. Men i det svenska försvaret rentvås även Polen indirekt. Exempelvis menade en svensk skribent att man inte kunde sluta sig till ett lands intellektuella kapacitet genom att räkna mängden av publicerade böcker. Istället borde man observera innehållet i det som skrivs. Överhuvudtaget öppnade Heumanns och andra klimatteoretikers generaliseringar för en argumentation om strikt empiri. Endast noggrann observation tillät att fälla omdömen om stater och folkslagens anlag, anförde motsidan gång på gång. En sådan ståndpunkt spelade den tidiga upplysningens betoning av empiri och observation i händerna. För Sveriges del kan man här sannolikt söka en psykologisk förklaring till varför man fortsättningsvis ägnade sig åt en konsekvent statistisk kartläggning av landet, dess resurser och dess befolkning. Detta kan, långt före Comtes positivism, betraktas som startpunkten för en kvantitativ samhällskunskap. Fassmans samtal mellan svensken och polacken kan i detta sammanhang tolkas som en nyansering av den bild Heumann och andra klimat-teoretiker med honom ville framkasta. Trots den påstådda likheten som skapas av ett determinerande klimat råder oöverbrygbara skillnader nationerna emellan i fråga om religion och historiesyn. I skildringen av dagspolitiken framträder dessutom staterna som självständiga aktörer. De bestämmer själva huruvida ingångna avtal skall följas eller brytas. Den politiska aktionen skildras som en tolkningsfråga som kan debatteras och argumenteras kring. De långa genomgångarna av respektive lands historia var en del av en ny ansats inom statsrätten. Lagarna och därmed statsskicket skulle förklaras historiskt.

Vad visste 'Nationen-Gespräches' läsare om Sverige och Polen?

Man kan fråga sig vad en samtida läsepublik visste om Sverige respektive Polen. De som följde de politiska tidningarna var sannolikt inlästa på de dagspolitiska frågorna. Med säkerhet var man även medveten om den religiösa motsättningen mellan Sverige och Polen. Den tyska läsepubliken hade 1700 försetts med en översättning av engelsmannen *Bernard Connors* (1666-1698) viktiga reseskildring i två band vars extensiva titel talar för sig själv:

The history of Poland in several letters to persons of quality [...] By Bernard Connor, m. d. fellow of the Royal Society and member of the College of Physicians, who in his travels in that country collected these memoirs from the best authors and his own observations. [Del 1:] giving an account of the antient and present state of that kingdom, historical, geographical, physical, political and ecclesiastical viz. its origin and extent with a description of its towns and provinces, the succession and remarkable actions of all its kings and the great dukes of Lithuania, the election, power and coronation of the king, the senate or House of Lords, the diet and form of government, the privileges of the gentry, their religion, learning, language, customs, habits, manners, riches, trade and military affairs, together with the state of physick and natural knowledge, as also an account of the Teutonick Order and of the duke of Curland, his family and territories. With sculptures and a new map after the best geographers. With several letters relating to physick. [del 2:] giving an account of the present state of that kingdom, historical, political, physical and ecclesiastical viz. The form of government, the king's power, court and revenues, the senate, senators and other officers, the religion, diet and little diets with other assemblies and courts of justice, the inter-regnum, election and coronation of a king and queen, with all the ceremonies, the present condition of the gentry and commonalty, as likewise the genius, characters, languages, customs, manners, military affairs, trade and riches of the Poles. Together with an account of the city of Dantzic, the origin progress and present state of the Teutonic Order, and the successions of all its great masters, likewise the present state of learning, natural knowledge, practice of physick and diseases; in Poland, and lasdy a succint description of the Dutchy of Curland and the Livonian Order with a series of several dukes and provincial masters. To this end is also added a table for each volume and a scupture of the diet insession with some memoirs from Baron Blomberg.

Connors reseskildring är en av huvudkällorna till artikeln om Polen i 1700-talets största uppslagsverk *Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste*, som utkom i Halle och Leipzig mellan 1732 och 1754 under *Johann Heinrich Zedlers* (1706-1751) redaktion. Verket omfattar inte mindre än 68 tusen sidor fördelade på 68 folioband. I det 1741 utgivna 28:de bandet behandlar mer än femtio spalter uppslagsordet "Polen" följt av en lång rad specialartiklar som berörde allt mellan det polska språket, litteraturen och matkulturen. Polen hade enligt artikeln "mycket god, men skarp [d.v.s. kall/4Ö] luft". Eventuella effekter av detta för intellektet skildrades emellertid inte. En stor del av artikeln upptas av landets historia, frågan om Polen var ett valkungadöme eller inte samt regentlängden med intressanta anekdoter om kungarnas och drottningarnas liv. Avsnittet om adeln betonar dess frihet och självständighet gentemot kungen som orsakar stora inrikespolitiska problem. Kungens inskränkta makt och adelns rätt att opponera sig mot riksdagens beslut, "jus contradicendi", kallas "den polska frihetens själ". Polackernas krigiska dygder hyllas. Klädedräkten är färgglad, socker, saffran och kryddor används flitigt i matlagningen. Förvisso visar man sig troende under fredags- och söndagsgudstjänsterna. Men det hindrar inte polackerna från att just dessa dagar supa sig fulla och ägna sig åt slagsmål. "De polska bönderna är de mest eländiga varelserna i världen", konstaterar artikelförfattaren, "och behandlas värre än slavar". Handeln i Polen bedrivs inte i större omfattning av polackerna utan är i judars eller tyskarnas i Danzig händer. Artikeln om polsk matkultur omfattar inte mindre än fem spalter och Connors reseskildring refereras här på ett antal ställen. Att man kraftigt dricker varandras hälsa till är utbrett i Polen, "och den som inte med besked redligen kan följa seden, gör bäst i att undanhålla sig deras sällskap. Såväl i gästgiverierna som i de offentliga dryckeshallarna brukar de på detta vis inta för mycket och även sön- och helgdagarna är inte undantagna från deras superi-almanacka [Sauf-Calender]." (Zedler 1741, spalt 1105-1152)

I samma uppslagsverk finns i det 1743 utgivna 36:e bandet en lång artikel om Sverige. Redan i inledningen till artikelns mer än femtio spalter redogörs för Sveriges mytiska historia. Landets bistra klimat beskrivs skämtsamt på följande sätt: "[Man säger att i] Sverige fryser julsångerna in och att de först till påsk tinar upp

igen". Å andra sidan lindrar den svenska sommaren med sin värme och sina långa dagar vinterns kyla och mörker. Sveriges bergverk avhandlades i ett separat avsnitt. Svenskarnas krigiska hjältemod betonas särskilt under avsnittet "kroppskonstitution". Folket beskrivs annars som vänligt inställt gentemot främlingar och som praktiskt kunnigt. Som ett exempel på det svenska språket som kallas för "en tysk dialekt" citeras hos Zedler 'Fader vår'. Förvisso dricker man även i Sverige brännvin, men konsumtionen ursäktas med att den lindrar sjöfolkets utsatthet för den "råa luften till sjöss". Den svenska gästfriheten broderas ut särskilt. Alla svenskar, hävdar artikeln, strävar efter att utan avsikt om egen vinning vara trevliga och gästfria. Först med etableringen av utländska köpmän började handeln florera i Sverige och hantverket utvecklades genom import av yrkeskunniga från Tyskland och Skottland. I avsnittet om svenskarnas religion nämndes att hedniskt bruk och trolleri fortfarande förekom längst upp i norr bland lapparna. I övrigt framgick med all önskvärd tydlighet att svenskarna betraktades som särskilt nitiska utövare av protestantismen. Den svenska mytiska historien som för tillbaks landets ursprung till tiden strax efter syndafloden återgavs utan anmärkningar. Källan till artikeln om Sverige framgår inte. Att uppgifterna delvis sammanställdes av information som gällde före stormaktstidens fall kan man avläsa därigenom att Riga i artikeln uppges vara ett av Sveriges ärkebiskopssäten, Viborg ett svenskt biskopssäte. Tartu/Pärnu räknas bland de svenska universiteten. (Zedler 1743, spalt 9-61) Lexikonartiklarna är inte samtida med Fassmanns *Nationen-Gespräche*. De kan emellertid ge oss en fingervisning om vilken kunskap och uppfattning en någorlunda bildad läsepublik kunde ha om de båda länderna.

David Fassmann — en europeisk biografi

Författaren till *Nationen-Gespräche* förblir anonym i själva publikationen, men samstämmiga bibliografiska källor pekar på att samtalen mellan nationerna är författade av David Fassmann. Fassmann föddes 1683 i Wiesental i den tyska staten Sachsen nära gränsen till nuvarande Tjeckien. 1703 försökte han sig på studier på det under svenskt styre grundade universitetet i Altdorf. Hans föräldrars och faddrars bortgång medförde att han trädde i den

tyska riksstaden Nürnbergs tjänst. På grund av de krig som försiggick på kontinenten åtföljde Fassmann ett antal beskickningar. Enligt en av hans biografier fullgjorde han dessa uppdrag väl "på grund av de språk han hade lärt sig och sin vackra handstil". (Jöcher, 1750, Bd. 2) 1709 och 1710 tjänstgjorde Fassmann som kvartermästare vid första brigaden i den polske kungens adelsfana och befann sig under hela denna oroliga tid i Polen. 1711 reste han i den saxiske kurprinsens följe (som sedermera blev vald till kung av Polen) till kejsarvalet i Frankfurt am Main. Därefter begav han sig tillsammans med "en viss engelsman" som tysk sekreterare till universitetet i Utrecht där engelsmannen studerade. Samtidigt ägde en fredskongress rum i Utrecht där Fassmann gjorde sig ett namn såsom van vid olika delegationer och beskickningar. (Will, 1758, Bd. 4) Fassmann besökte i Holland även föreläsningar i statsrätt och efter överflyttning till Paris, i historia. 1714 och 1715 reste han med engelsmannen i Frankrike, England, Irland och Italien. Efter engelsmannens död i Neapel tog sig Fassmann via Venedig och Wien till universitetet i Halle där han läste teologi. Halle var vid tidpunkten starkt påverkat av pietismen, en på innerlig upplevelse byggande protestantisk tro supp fattning. Slutligen tog Fassmann tjänst som informator i franska och engelska språket och flyttade i detta syfte till Leipzig, dåtidens stora tyska förlags- och pressmonopol. 1717 började han här ge ut sin mest berömda periodiska publikation, *Gespräche im Reiche der Toten*, "samtal i de dödas rike", där han låter döda regenter samtala med varandra om gångna tiders historiska och politiska förvecklingar. (Fassmann 1718-1740) Serien fortsattes i hela 22 år fram till 1740 och består av inte mindre än 240 samtal mellan avlidna europeiska potentater. Uppslaget till betydelsebärande samtalskonstellationer fick Fassmann antagligen från dessa mycket originella samtal i dödsriket. I en del fall verkar dessutom tematiken överlappa med *Nationen-Gespräche*. Med säkerhet finns en hel del referenser att hämta i dessa samtal, då ett antal svenska och polska regenter finns med bland dem som diskuterar. För en tid sedan publicerades en studie över Polenbilden i Fassmanns samtal i de dödas rike. (Grzywacz och Krauze 2002,199-214)

Utöver detta gav Fassmann ut självständiga biografier över europeiska regenter, så exempelvis August II:s av Polen, Friedrich

Wilhelms i Preussen och Fredrik I:s i Sverige, enligt en av Fassmans biografier "en av hans bästa skrifter". (Wül 1758, Bd. 4) Bland andra av Fassmanns publikationer kan nämnas "Den resande kinesen" i fyra band och "Den nyfilene statsmannen" i tre band. En av Fassmanns biografier menade att han "trots djup erkänsla gentemot de mäktiga i världen, varvat med en hel del lärda brottstycken, även publicerade löje- och förargelseväckande detaljer ur deras liv." (Hirsch 1877, ADB Bd. 6) 1726 kallades Fassmann till Berlin och ingick där i det ökända "Tobakskollegiet" som den brandenburg-preussiske monarken Friedrich Wilhelm I sammankallade vid sitt hov. Tobakskollegiet var enligt *Nordisk Familjebok* 1882 en "skara förtrogne, som under konungens presidium samlades i ett enkelt rum och der, vid ölkannen och tobakspipan, samtalade om allt, om statsangelägenheter och skandaler". (Nordisk Familjebok 1882, spalt 313) Fassman skall där ha gjort sig ett namn som skämtare och nyhetsberättare. 1731 flyttade han emellertid tillbaks till Leipzig och återupptog sin verksamhet som historisk och politisk författare. Det är inte osannolikt att han ingick i redaktören Zedlers stab som arbetade på det stora uppslagsverket *Universal-Lexicon*. David Fassmann dog 1744 på väg till kurorten Karlsbad vid gränsen till Böhmen.

Hans liv, karriär och författarskap är ett imponerande prov på den tidiga upplysningens framflyttande i Europa. Fassmann -ur enkla förhållanden och ekonomiskt blottställd — arbetar sig från en enkel skrivartjänst och uppdrag som språklärare upp till en av tidens mest originella politiska författare. Detta sker vid en tidpunkt då upplysningspressen ännu inte har funnit sin slutgiltiga form. Fassmann kunde, tack vare språkkunskaper och en uppenbar social kompetens, röra sig obehindrat bland europeiska toppdiplomater och regeringskretsar. Med dessa erfarenheter och en gedigen historisk och statsrättslig skolning i botten kunde Fassmann nu nedteckna sina erfarenheter i relativ frihet. Närheten till förlagsmetropolen Leipzig gjorde sitt till att Fassmann kunde publicera och hitta en marknad för sina verk. Förvisso bär inget av dem tydlig prägel av den senare bitska upplysningskritiken av sakernas tillstånd, men Fassmanns ämnen var tillräckligt kontroversiella för att religiös och politisk censur skulle reagera. Att skriva om avlidna potentater krävde en stor del fingertoppskänsla

ända in på 1800-talet. Utan ekonomiska och politiska beskyddare hade Fassmann säkerligen inte kunnat ägna sig åt sitt historisk-politiska författarskap.

Replikskiften mellan polacken och svensken i Nationen-Gespräche

Men tillbaks till häfte 3 av *Nationen-Gespräche* och replikerna som utbyttes mellan svensken och polacken. Situationen är den att svensken träffar polacken, bjuds av denne på mat och dryck och diskuterar historia, religion och politik främst ur svenskt perspektiv. En stor del av det tredje mötet handlar om den svenska historien som upptar fler än tjugo av de 81 kvartosidorna i framställningen, alltså 25%. Antalet repliker är noggrant avvägt, det är 62 repliker vardera, 124 totalt. En tematisk kategorisering av dessa repliker är mycket svår att genomföra. Vissa behandlar entydigt dagspolitik, historia, statsrätt eller religion medan andra blandar dessa kategorier med varandra. En dagspolitisk fråga kan dessutom bära på en udd riktad mot den andres religion eller historiska självuppfattning. Det inledande samtalet om vilka ärenden den svenska beskickningen till Polen skulle ta upp fortsätter exempelvis:

Polacken: — [...] Men säg mig min vän, vad mer kommer era sändebud att framföra hos oss i Polen?

Svensken: — Att ni skall lämna de så kallade dissidenterna, eller protestanterna, i fullkomlig fred, och att ni skall återlämna den kyrka och skola som ni tog ifrån dem i Thorn [Forún/AÖ].

Polacken ställer sig givetvis kallsinnig till detta svenska intresse varefter svensken anför freden i Oliva som tecknades 1660. Freden i Oliva markerade ett slut på den långa konflikt med Polen som har sina grunder i den svenska expansionen i Baltikum och Vasaättlingen Sigismunds tillträde som polsk kung. Enligt svenskens uppfattning gäller det man kom överens om i fredstraktaten, nämligen att protestanterna skulle garanteras trosfrihet i hela Polen, Litauen och Preussen och att deras kyrkor och skolor inte fick stängas. Polacken i sin tur hävdar då att protestanterna i Thorn skulle ha skändat Jesuiternas skola och kallar protestanterna för rebeller. I detta replikskifte, som fortsätter med en principutläggning om freden i Olivas giltighet, blandas dagspolitik — ett slags uppror mellan protestanter och katoliker i Thorn — med

religionsfrågor och historiska statsrättsliga överenskommelser. Därför är det svårt att entydigt kategorisera vad replikerna handlar om. Den följande översikten över ämnen som behandlas i replikerna måste därför betraktas som en grov räkning. Totalantalet överstiger det faktiska antalet repliker därför att vissa behandlar fler än ett tema. För att få en fullständig bild måste dessutom antalet rader/sidor per ämne räknas. Det avgränsbara ämnet "svensk historia" omfattar exempelvis endast fem replikskiften, men ett av svenskens svar är på tjugo sidor. Ändå kan tabellen förmedla en indikation om hur ämnena fördelas.

<i>Ämnen i replikerna</i>	<i>Antal</i>
1) dagspolitik	
a) relationen mellan länderna	21
b) politiska läget i Sverige	21
c) relationen mellan Sverige och Ryssland	4
d) mellan Sverige och Holstein-Gottorp	4
e) mellan Sverige och Turkiet	8
2) religion	60
3) om svensk historia	5
4) övrigt	
a) Om Frankrike	3
b) Sveriges bergverk	3

Den förkrossande majoriteten av replikerna behandlar religiösa ämnen där motsättningen mellan den protestantiske svenske officeren (som är en god lutheran) och den troende katolske adelsmannen (trogen den romerska kurian) framstår med all tydlighet. Svensken tar upp Polens inre splittring som ett problem. Polacken menar att man gemensamt har att frukta det ryska hovet. Här fungerar diskussionen om en tredje part som enande dem emellan. Men i ett annat, mycket längre avsnitt avslöjar replikskiftet om en tredje part svenskens och polackens splittrade syn.

Triangulering — samtal om en tredje part

Polacken föreslår, helt utan koppling till den tidigare diskussionen, att man skall samtala om Frankrike och ber svensken att berätta något. Detta blir till en av de längre passagerna i konversationen. Svensken berättar en hemsk skröna om en rik son som efter sin hemkomst inte igenkändes av sina föräldrar. Av habegär mördar de honom. Sedan berättar svensken om staden Autun i Burgund där man lär ha hittat den helige S:t Lars sarkofag. Svensken ifrågasätter naturligtvis uppgiften och förebrås av polacken att tänka kätterskt och frågas varför han inte vill tro på detta. Svensken å sin sida menar att polacken är alldeles för lättroende och ett replikskifte kring relikerna tar vid. Svensken tar dessutom upp ett känsligt ämne, nämligen påvens förföljelse av den kristna sekten janseniterna (som hade brett ut sig i Frankrike) och deras pre-destinationslära. Janseniterna levde och lärde, enligt svensken, enligt kyrkofädernas bud. Speciellt handlar de följande replikerna om den franske prästen Quesnel och påvens bulla *Unigenitus Dei Filius*. Fassmann låter polacken säga att han "inte ens vill ta i pater Quesnels skrifter, bara för att jag vet att de är dömda och bannade av påven." Denna ironiska överdrift besvaras av svensken med ett kategoriskt fördömande av katolicismen:

Svensken: — Då kan ni inte heller tala ordentligt om saken utan måste resonera kring den som en blind om färgen. Det är just en olycka, att ni herrar romersk-katoliker inte får läsa böcker som vore kapabla att ge er ett bättre ljus i många saker, utan att ni rörande andliga och trosfrågor låter er ledas helt av det romerska hovet, som ju har för vana att vända och vrida allting efter sina världsliga avsikter.

Han kritiserar i det vidare påvens bullor och konstitutioner och i synnerhet att de kan utläggas på olika sätt. Polacken i sin tur menar att den heliga skrift — som protestanterna betraktar som självförklarande — av katolikerna anses innehålla dunkla hemligheter "till vilkas upplösning ingen annan än den romersk-katolska kyrkan äger nyckeln." Fassmann framställer alltså i dialogen mellan svensken och polacken fundamentala motsatser mellan den katolska och protestantiska teologin. I det följande behandlas på ett antal sidor stridigheterna mellan janseniter och den etablerade katolska kyrkan i Frankrike ur dessa två specifika synvinklar.

Men

för att samtalet inte skulle bli för tråkigt tog polacken även upp en skröna om en fransk präst som på grund av att hans skägg växte sig för stort fick problem med sin biskop. Skrönan reciteras sedan av svensken på fransk vers med tysk översättning i drygt tjugo spalter och ett antal kommentarer om den franska mentaliteten. Trianguleringens syfte är dubbelt. Dels befästs bilden av den tredje parten därigenom att två helt olika perspektiv riktas mot den, dels framstår polackens och svenskens skilda uppfattningar ännu tydligare när de ur sina respektive synvinklar angriper eller försvarar den tredje parten.

Ställningskriget stereotyperna emellan

Men strax efter samtalet om Frankrike är det dags för svensken och polacken att ösa ut förutfattade meningar om varandra:

Svensken: - [...] det finns ingen nation under solen som inbillar sig så mycket om sig själv som ni, herrar polacker, och ni tror att allt som ni gör är gjort helt rätt och är fyllt av vishet. Men inte mindre är er stolt och ert högmod orsaken att ni tid efter annan uppför er ganska oartiga gentemot era kungar, att ni talar och gör för mycket som de inte gillar.

Polacken replikerar:

Den som läser er historia kommer att finna att ni har behandlat många kungar mycket värre än vi polacker någonsin har gjort med allt vårt skrikande och larmande på riksdagarna. Och man behöver bara betrakta antalet svenska kungar som har mördats eller fördrivits, något som vida överstiger de olycksaliga polska kungarna.

Och eftersom svenskarna hade varit kristna längre tid än polackerna hade man kunnat förvänta sig en mer ödmjuk behandling av regenterna. Svensken menar i sin tur att detta skedde under de tider när Sverige var romersk-katolskt och att under den protestantiska tiden inget sådant har hänt "och man måste lämna oss den fördelen, att det inte finns mer nitiska och bättre lutheraner än vi svenskar." Polacken kan förstås inte hålla med om detta och ber svensken att redogöra för den religiösa iveren. När svensken så har gjort påstår polacken att svenskarna i själva verket lever i ett tillstånd av dubbelmoral. I kyrkan och bönestunderna är

man from, men därefter "super och äter, horar och hånglar" de flesta precis som i andra länder. Svensken menar dock att svenskarna är ett kyskt folkslag, något som kraftigt dementeras av polacken som själv bevittnat kärleksaffärer mellan svenska officerare, polska och saxiska kvinnor. Här görs för övrigt en av de få anspelningarna på klimatläran. Den svenske officeren hävdar nämligen att inget kan kritiseras beträffande svenskarnas kyskhet "som är medfödd hos nästan alla". Men polacken kontrar att det är en felaktig föreställning: "Så skulle ni alltså i ett fädernesland ha en kallare natur än när ni befinner er utanför ert klimat? Hos oss i Polen har ni visat er helt annorlunda, något våra fruntimmer och döttrar fortfarande kan sjunga en lång visa om". Nordborna sades nämligen vara kallsinniga i kärleken, ett motiv som skulle upprepas även av Montesquieu för att förklara de nordiska folkens trohet och monogami. Dessutom kritiserar polacken svenskarnas häftiga supande som överstiger allt som friskt är och de svordomar som undslipper dem då. Dessa trycktes inte hos Fassmann, men antagligen avses frambesvärjandet av underjorden och dess härskare, en svordom som noterades i många européers reseskildringar som karakteristiskt för svenskarna. Men även fortlevandet av hedniska inslag kritiserar polacken som anser att de motsäger svenskarnas ortodoxi. Han skildrar kort samernas religion och i replikskiftet förmedlas en kort skiss över detta för många européer säkert exotiska folkslag. Slutligen menar polacken att det strider mot religionen att prästernas hus används som gäst-giverier och värdshus, vars negativa konsekvenser för moralen svensken givetvis förnekar. Innan den långa utläggningen rörande den svenska historien tar vid anför polacken ytterligare en fördom mot svenskarna: "Ni äger en så stor avundsjuka gentemot allt främmande och unnar dem knappast deras ansikten". Svensken menar att polackerna är minst lika avundsjuka och anför att man i Sverige tvärtom välkomnar främmande köpmän, hantverkare och "yrkeskonstnärer" som är fria att skapa och finna sin lycka. Tjugo sidor senare slutar snabbgenomgången genom den svenska historien med att svensken tackar för sig och bjuder in polacken till sitt kvarter. Detta möte skildras i den fjärde delen av *Nationen-Gespräche*.

Motbesöket — polacken som svenskens gäst

Precis som vår svenske officer, nyligen i Danzig, av den polske adelsmannen blivit trakterad rikhaltigt, underlät han inte att bjuda polacken på ett återbesök till sitt kvarter och att traktera honom på samma sätt; varvidlag det inte saknades ungerskt vin, mjöd och starkt dubbelt destinerat Danziger-vatten. Men så fort de hade satt sig ned talade polacken till svensken:

- Ni har nyligen försett mig, käresta vän, med en berättelse om den svenska historien, för vilket jag nu tackar er. Men om ert fäderneslands läge och dess naturliga beskaffenhet nämndes vid denna tidpunkt ingenting, varför jag ber er att göra det nu.

Det följer en geografisk beskrivning av Sverige ur svenskens mun och därefter tar de sedvanliga politiska, historiska och religiösa replikerna vid. Eftersom det exemplar av bandet som finns vid Lunds universitets bibliotek är ofullständigt måste för närvarande en noggrann förteckning på replikskiftena lämnas därhän. De omkring 120 replikerna fördelas relativt jämnt mellan parterna. De första drygt fyrtio replikerna behandlar politiska ämnen, i synnerhet den polska aktionen i Kurland mot Ryssland. Här tar svensken snarare polackens parti, men snart tänds gnistan i de religiösa motsättningarna och diskussionen svänger över till den polskkattolska religiösa intoleransen som diskuteras i omkring 25 replikskiften. Återigen diskuteras även situationen i Thorn och de oroligheter mellan katoliker och protestanter som hade utspelat sig där. "Det hat som ni katoliker har mot protestanter och de trakasserier som ni begår mot dem är något fruktansvärt, ja, otroligt för folk som inte känner er och inte har sett det med egna ögon", låter Fassmann svensken säga. Han kritiserar polackernas angiveri och berättar om en process mot en polsk adelsman, von Unruh, vars enda brott hade bestått i att föra med sig en anteckningsbok som innehöll betänkliga religiösa satser så som den följande på franska: "La vérité salutare, n'est elle donc descendue du Ciel, que pur être aux Habitans de nôtre Globe une occasion perpétuelle d'erreur, de guerre, de haine & de division?" ("Den välgörande sanningen, är hon inte nedstigen från himmeln annat än att vara ett evigt tillfälle för vårt jordklots invånare för fel, för krig, för hat och för tvedräkt?"). Polacken kritiserar då svenskarnas intolerans mot katoliker, vilket förstås förnekas. Istället går svensken till attack mot den polska kronans åsido-

sättande av den i författningarna och av internationella överenskommelser stadgade religionsfriheten i landet. Man diskuterar i det följande den polska lagstiftningen och de polska relationerna till Frankrike. När talet förs på påven yttrar svensken den karakteristiska åsikten: "Påven är för alla protestanter något förhatligt och oacceptabelt [...] vi har svårigheter med att höra hans namn uttalas." Med denna vändning är de religiösa motsättningarna åter det förhärskande ämnet i konversationen.

Polska adeln, polska kläder— stereotypernas garderob

Svensken skildrar i det följande sina förutfattade meningar om polska adelsmän:

[...] det finns många bland dem som har något vilt och rått och som inte håller sig helt rena och fräscha i vita eller lintyg och som är mäktiga slavar under superiet. Jag har kommit till några och har påträffat dem på morgonen när de hade fem-sex flaskor dubbelt destillerat Danzig vatten och ett par stora pepparkakor från Thorn framför sig på bordet. Detta starka brännvin drack de ur dryckes-bägare och menade att det vore en skam för en polsk herre att dricka brännvin ur små glas eller att ställa sådana på en främmande gästs plats. Och samtidigt händer det inte sällan att herrar som på samma sätt är hängivna superiet kommer fulla till riks- eller lantdagamas överläggningar. Alltså kan man inte utan fog säga att brännvinet i Polen redan har förintat många välgörande rådplägningar och varit orsak till många märkliga beslut, fällt mången underlig dom och rivit sönder både den ena och andra lant- eller riksdagen.

Polacken instämmer i svenskens kritik och denne ger sig nu på det sjunderligen färgglada polska klämodet:

Svensken: — Er långa, ända ner till anklarna räckande klädedräkt, och då stundom tre fyra olika slags med olika färger, grönt, gult, rött, blått, den ena över den andra och slutligen en päls med mink eller mård eller fodrad med varg-, rävm- och fårskinn, stack mig i början i ögonen, och likaså era röda och gula stövlar. Men senare lärde jag mig att älska er klädedräkt och jag gillar den fortfarande. Men jag kan inte förstå att många av er polacker gillar dessa kläder till och med på sommaren och att ni bär grova mössor på huvudet såväl på sommaren som på vintern.

Men kritiken mot mössorna avfärdas av polacken med "Det beror på att vi allmänt har en mycket frisk luft. Att vi bär mössor på sommaren får ingen förvånas över, eftersom vi har helt rakade huvuden. Mycket mer märkligt än våra mössor är de övriga européernas peruker." Svensken emellertid menar att polackernas

[...] rakade huvuden är nästan det mest löjliga man kan se hos er. De flesta av er lämnar inte kvar mer än en buske hår med vilken de flätar en, två, tre, fyra, fem eller fler flätor som hänger ner som råttsvansar. Dessa flätor är fulla av fett och fuktighet och jag tror att ingen polack — även om han mycket väl skulle behöva pengar — ens skulle ta emot 100 daler mot löfte att klippa av dessa flätor.

Polacken svarar att han inte heller skulle göra det eftersom han vet att tillsammans med en sådan fläta hälsan går förlorad: "Jag känner till flera polacker vars flätor blivit avskurna av ondska och med våld av svenskar, ryssar och saxare och som sedan blivit blinda, lama eller fått en farlig sjukdom." Nu ondgör sig svensken över polackemas skägg, att det växer stort och ohygieniskt och berättar en allt för motbjudande skröna om det. Polacken ställer den synnerligen symboliska frågan vad mer som förefallit svensken främmande. Han berättar om en middag då de som serverade maten även satte sig till bords och lika mycket deltog i den efterföljande dansen. Polacken förklarar att det är brukligt bland polska adelsfamiljer att låta sina vänner arbeta för sig men samtidigt låta dem ta del i umgänget. Polackernas sätt att visa sin undergivenhet är likaledes främmande för svensken: "Ni böjer er ner på marken och rör med båda händer nästan den andres skosulor." Denna undergivenhet visas oftast i ett verkligt underläge. Är polackerna emellertid segrare eller överordnade visar de sig grymma, högmodiga och trotsiga som om de vore upphöjda till den högsta värdigheten under solen. Polacken förklarar attityden med den polska adelns invanda suveränitet. De utövar rätt att döma över sina undersåtars liv och död, äger deras gods och gårdar och riksdagens beslut är helt beroende av adelns medgivande. På detta replikerar svensken att han förvisso hört att många kallar adelns frihet för *Animant Ubertatis Poloniae*, "Den polska frihetens själ", men att förvirringen som uppstår därigenom har gett upphov till sentensen *Polonia confusione regitur*, "Polen regeras av konfusion". Svensken är nyfiken på att få förklaringen till varför polska adelsmän på helgdagar under gudstjänsten brukar

bära ett vitt linne runt halsen. Detta skick, samt polackernas rakade huvuden, förklaras av att den polske prinsen Casimir år 1034 av påven fick tillstånd att lämna sitt Idoster och bestiga den polska tronen under just dessa villkor. Polska adelsmän, vilket förundrade svensken, drar under läsningen av evangeliet sina värjor till hälften ur baljan. Orsaken är, enligt polacken, att man därigenom visar sin beredskap att offra gods och blod för religionen. I det följande kritiserar svensken att kommersen i borgarståndet ringaktas i Polen så till den milda grad att det knappt finns några handelsmän och hantverkare bland polackerna. Nästan all kommers i Polen drivs av de preussiska städerna, i synnerhet dock staden Danzig. Övriga handelsmän i Polen är fransmän, italienare, tyskar, skottar, ungrare, armenier, turkar och judar. Detta är orsaken till att man i den litauiska staden Vilnius firar sabbat tre gånger i veckan: de kristnas söndag, turkarnas fredag och judarnas lördag. Ännu värre än borgarklassen, i det närmaste barbariskt, behandlas dock bönderna. Den polske bonden lever under eländiga omständigheter, något som broderas ut på det mest frånstötande sätt. Svensken sammanfattar sin genomgång av tillståndet i den polska nationen med en sentens: "Polen är böndernas helvete, judarnas paradiset, borgarnas skärseld, de adligas himmel och främlingarnas guldgruva." Hellre än att lyssna mer på eller bemöta svenskens kritik ägnar sig nu polacken åt att förmedla en genomgång av den polska historien på 21 sidor. Svensken avbryter framställningen när polacken med stor entusiasm redogör för den helige Stanislaus underverk som naturligtvis ifrågasätts. Ett annat stridsämne som berörs i ett par replikskiften är frågan huruvida Polen var att betrakta som ett arv- eller valkungadöme.

Befästade berättelser om den andre

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att Fassman i sina dialoger mellan svensken och polacken befäster mentala uppfattningar om den Andre. De områden som tydligast markerar nationella egenarter lyfts fram, historiska och aktuella betydelsebärande och skapande motsättningar betonas på ett för nationen enligt Fassmann karakteristiskt sätt. Fassmann använder protagonisternas nationstillhörighet av olika skäl. Genom att välja nationer med entydiga motsättningar lyckas han skildra två sidor av samma

konflikt på ett mer eller mindre opartiskt sätt så att slutomdömet ligger hos läsaren. I fallet med diskussionen om Frankrike vänds de båda sidornas synsätt dessutom mot en tredje part. "Svensken" och "polacken" utgör två perspektiv på ett fenomen i ett annat europeiskt land. Detta befäster dels bilden av denna tredje part när den sammanfaller (hos två helt olika betraktare), men befäster även den frambesvurna motsättningen mellan Sverige och Polen. Helt tydligt låter Fassmann också framstå att ett fenomen i ett tredje land är känt och diskuteras i två andra länder samtidigt. Detta förutsätter indirekt att hela Europa samtidigt förses med ett likartat nyhetsflöde, vilket presshistorisk forskning verkar belägga. I och med att två så olika länder som Sverige och Polen delar information om det tredje landet Frankrike skapas en delad offentlig europeisk sfär, en gemensam diskurs. En publikation som *Die Europäische Fama*, som utkom allt sedan 1683 fram till 1765 kan tolkas som ett tydligt uttryck för detta. Här förmedlas nyheter från kontinentens alla hörn och utgivarna måste ha varit inbundna i ett nyhetsnätverk med enorma proportioner. Liksom i Fassmanns *Nationen-Gespräche* kan här rötterna sökas för en delad identitet där det råder konsensus om ett gemensamt rum som skapas av politiska eller ekonomiska handlingar.

Frågan är om Fassmanns intention med samtalet mellan polacken och svenskan även var att relativisera den tidiga klimatlärans generaliseringar. För en analys av politiken tillförde klimatlärans indelning av Europas länder ingenting. I stället visar Fassmanns samtal att de verkliga skillnaderna skall sökas på religionens och historiens områden. Det är staterna som suveräna aktörer som i slutändan är det avgörande i en bedömning av deras politik. Mellan raderna skymtar måhända även ett annat motiv fram. Det tidiga 1700-talets censur var ännu mycket sträng. Upplysningens rationalism hade svårt att få gehör och utrymme. I det protestantiska Leipzig gick det an att låta den protestantiske svensken i opposition mot en katolsk polack framföra upplysta ståndpunkter. Överlag är det tydligt att Fassmann favoriserar svenskens syn på den irrationelle katoliken. Under strecket framstår polackens svar mot den bitska protestantiska kritiken mot underverk, helgondyrkan och påvens sanningsanspråk som tämligen tafatta. Man kan således tolka Fassmanns uppenbara vinkling som en argumentation för upplysningens krav på empiri, sunt förnuft och

saklighet. Fassmann hämtade sin kunskap om Polen sannolikt ur egen erfarenhet. Han hade arbetat för den polska kronan och det fanns säkerligen inget självändamål med att utmåla polackerna som lättrogna antirationalister. Istället förpackades ett ställningstagande för den upplysta rationaliteten i ett samtal mellan två överdrivet motsatta parter. Med sina *Nationen-Gespräche* lyckas Fassmann att upprätthålla och skapa betydelsebärande gränser mellan nationerna. Sällan verkar ett sådant verk så tydligt bekräfta en konstruktivistisk ansats, att Europa, det europeiska rummet och gränser i Europa föds ur en diskursiv ordning i anmärkningsvärda samtal nationerna emellan.

LUND

Litteraturförteckning

Fassmann, D., 1718—1740, *Gespräche im Reiche derer Todten.*, Leipzig.

Fassmann, D. 1727, *Nationen-Gespräche, Oder Curieuse Discurse Ueber die Jetzigen Coniuncturen! und wichtigsten Begebenheiten Dritte Entrevue Zwischen Einem Schweden Und Einem Pohlen, Da ein jedweder nach dem Sinn und Genie seiner Nation, gegen den anderen redet, discuriert, disputiert und urtheilet. Nebst einer, da und dorten wohl angebrachten Critique, über die Sitten und Gebräuche der Schwedischen und Pohnischen Nation. Auch wird in dieser Entrevue der Kern von dergant^en Schwedischen Historie mitgetheilet*, Berlin.

Grzywacz, M.; Krauze, J., 2002, Spezifik der Totengespräche in der europäischen Kultur des 18. Jahrhunderts - Polonica im Werk David Fassmanns und die Frage nach ihrer Rezeption, *Studia Niemcoznawze / Studien zur Deutschkunde*, Bd. 24.

Hirsch, T., 1877, Faßmann: David, *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 6.

Jöcher, C. G., 1750, Fassmann, David, *Allgemeines Gelehrten Lexicon*, Bd. 2.

Heumann, C. A., 1715-1726, *Acta Philosophorum, das ist: Gründl. Nachrichten Aus der Historia Philosophica [...]*, Halle.

Nordisk Familjebok, 1882, Fredrik, Bd. 5, spalt 313.

Warmholtz, C. G., 1787, *Bibliotheca historica Sueo-gothica*, del 3, Stockholm.

Will, G. A., 1758, *Nürnbergisches Gelehrten-Lexicon*, Bd. 4. Suppl.

Zedler, J. H. (utg.), 1741, Polen, *Universal-lexicon aller Wissenschaften und Künste*, bd. 28, spalt 1105-1152, Leipzig och Halle.

Zedler, J. H. (utg.), 1743, Schweden, *Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste*, bd. 36, spalt 9-61, Leipzig och Halle.

Önnerfors, A., 2004, Svenska nyheter på tyska - Svenska Pommerns presshistoria, *Svensk Presshistorisk årsbok 2004*, Stockholm.

Önnerfors, A., 2003, *Svenska Pommern - kultur/nöten och identifikation 1720-1815*, Lund.

Material från Internet: thoemmes.com/reference/acta.htm

Zusammenfassung

Erzählungen über den Anderen - ein fingiertes Gespräch über das vormoderne Polen und Schweden aus den 1720-er Jahren

"Ein Schwedischer *Officier* traff unlängst, zu Danzig einen Pohlischen Römisch-Catholischen Edelmann an, welchen derselbe zu der Zeit, als er unter der *Armée* des Königs *Caroli XII.* mit in Pohlen gestanden, hatte kennen lernen. Beyde *embrassierten* einander mit aller Herzgens-Aufrichügkeit; und alsdann giengen sie in das Schipper Gülden-Haus, allwo der Pohlische Edelmann *logirte*, und den Schweden auf seiner Stube *tractirte*. Indem sie aber beysammen sassen, fragte der Pohle den Schweden, was deromalen gutes neues in Schweden *passire?*"

Mit dieser „herzlichen“ Begegnung beginnt eines der längsten fiktiven Gespräche zwischen einem (protestantischen) Schweden und einem (römisch-katholischen) Polen in der periodischen Publizistik des 18. Jahrhunderts. Es schließen sich 124 Fragen, Antworten, Erklärungen und Kommentare auf 81 Quartoseiten an. Diese dritte Begegnung ist ein Teil einer Publikation mit 18 Nummern. Ihr Titel lautet in barocker Schwulsügkeit: „Nationen-Gespräche, Oder Curieuse Discourse Ueber die Jetzigen Coniuncturen und wichtigsten Begebenheiten“ Die 18 diskutierenden Nationen wurden in verschiedene Paare eingeteilt, „Da ein jedweder nach dem Sinn und Genie seiner Nation, gegen den

anderen redet, discuriert, disputiert und urtheilet.". Neben diesen Gesprächen wurde den Lesern auch „eine, da und dorten wohl angebrachten Critique, über die Sitten und Gebräuche der Schwedischen und Pohnischen Nation" vermittelt, sowie ein Überblick über die jeweilige Geschichte der abgehandelten Nation. Die Erzähltechnik — diese komplizierten und oft theoretischen Themen in Dialogform zu schildern, war eine Innovation des Autoren, *David Fassmann* (1683-1744).

Die Nationen, die miteinander diskutieren und sich zueinander abgrenzen sind: Britte-Spanier, Schwede-Pole, Schotte-Irländer, Franzose-Schweizer, Däne-Holsteiner, Österreicher-Franke, Russe-Ungar, Römer-Portugiese, Ottomane-Malteser Ritter. Diese Gesprächspaare, die nicht in allen Fällen mit heute existierenden Nationalstaaten übereinstimmen, wurden wahrscheinlich ausgewählt, da ein Gespräch zwischen ihnen aufgrund politischen Konjunkturen, Geschichte, Religion und Kultur Gegensätze offenbarte, die interessant gestaltet werden konnten. Immerhin wird durch die Gesprächspaare fast der gesamte europäische Raum abgedeckt/abgegrenzt und die Thematik der Gespräche ist teilweise erstaunlich aktuell, wenn man die Langzeitwirkung von historischen und religiösen Selbstdefinitionen für die politische Rhetorik des Nationalstaats europäischer Art in Betracht zieht.

Dieser Artikel befasst sich ausführlich mit dem fiktiven Gespräch zwischen einem Polen und Schweden, das auf mehreren Ebenen von großem Interesse ist. Zum einen entsteht eine „diskursive Ordnung" in der den diskutierten Themen eine signifikante Bedeutung zugeordnet wird, da sie von Repräsentanten einer auf bestimmten Gründen so definierten und akzeptierten „nationalen" Gemeinschaft ausgesprochen werden („Schwede" versus „Pole"). Zum anderen wird diese diskursive Ordnung durch gegenseitige Kritik belebt und dynamisiert. Diese Kritik besteht teilweise in einem „typischen" Stereotypen-Dialog, d.h. Alterität wird durch Zuordnung von Stereotypen signalisiert und manifestiert. So steht der Schwede als Stereotyp einer bissigen Kritik des Katholizismus, Geißelung von Heiligenglauben, einem irrationalen Verhältnis zur heiligen Schrift, Papstautorität etc wohingegen der Pole stereotyp seine Religion verteidigt und die „Ketzerei" des Protestantismus oder das Heidentum der Schwe-

den anklagt. Aber tiefer greift die gegenseitige Kritik an inneren Zuständen, z.B. die permanente Kritik des protestantischen Schwedens gegen die schlechte Behandlung der polnischen Protestanten (trotz eines garantierten Religionsfriedens), hier am Beispiel von Unruhen in der Stadt Thorn ausführlich verdeutlicht.

Doch selbst wenn ein dritter Part (Frankreich und die Jansenitische Sekte) diskutiert wird, offenbart sich der Gegensatz zwischen einer protestantischen und katholischen Perspektive als unüberbrückbar. Selten wird eine symbolische Ordnung, die durch Diskussion/Verhandlung und das Abwägen von Argumenten ausgehandelt wird so deutlich wie in den „Nationengesprächen“ David Fassmanns. Als preußischer Publizist im Zeitalter der Aufklärung ist es allerdings mehr oder weniger vorprogrammiert, dass er dem Katholizismus in Polen wenig abgewinnen kann.